

Νίκος Όρφανίδης

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΩΣ ΚΑΤΑΦΥΓΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΚΑΙ ΜΗΤΕΡΑ ΣΤΟΡΓΙΚΗ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΑΒΑΦΗ
ΣΤΟΝ ΒΡΕΤΤΑΚΟ, ΤΟΝ ΠΑΣΙΑΡΔΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΜΟΝΤΗ

Στη σημερινή μου εισήγηση θά 'θελα να σταθώ στην Παναγία ως καταφυγή και προστασία πάντων ημών, αλλά και ως στοργική μητέρα, στον κόσμο τούτο της δοκιμασίας και του θανάτου, με ένα τρόπο απαλό και τρυφερό ανθρώπινο, ξεκινώντας από τον Παπαδιαμάντη και πηγαίνοντας στον Καβάφη και τον Βρεττάκο, καθώς και στον Πασιαρδή και στον Μόντη, από τον τόπο της λογοτεχνίας της Κύπρου.

Θά 'θελα πρώτα, λοιπόν, να σταθώ σ' ένα διήγημα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη με τον τίτλο «Το Αγνάντεμα», που θα επιχειρήσω να το διαβάσω αποσπασματικά, κατά τρόπο διακειμενικό, παραλλήλως προς το ποίημα «Δέησις» του Κ. Π. Καβάφη, το ποίημα «Δυό μητέρες νομίζουν πώς είναι μόνες στον κόσμο», δεόμενες κι αυτές του Νικηφόρου Βρεττάκου και τα ποιήματα «Η Παναγιά» του Μιχάλη Πασιαρδή και «Η Παναγιά στο Μόρφου» του Κώστα Μόντη, ως παραδείγματα μιας εξόχως απαλής και ανθρώπινης πρόσληψης της Παναγίας μας. Που είναι αυτή της θαλπωρής. Και της παραμυθίας.

Έχουμε τη μορφή και η παρουσία της Παναγίας Θεοτόκου, όπως προβάλλει κατά ένα τρόπο τρυφερό, ανθρώπινο, απαλό, διακριτικό, στον τόπο της λογοτεχνίας. Κατά ένα τρόπο καθημερινό. Όπως μας δίδαξε ο άγιος Ρωμανός ο Μελωδός. Ή ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, με εκείνη την ποίηση που μας κατέλιπε. Είναι εδώ οι δοκιμαζόμενοι και θλιβόμενοι και διά τούτο δεόμενοι προς την Παναγία άνθρωποι, που παραμένει η καταφυγή και η προστασία μας, με ένα τρόπο διαχρονικά στοργικό και μητρικό. Γι' αυτό κι αγκαλιά της η στοργική και η συμμετοχή της στά στά πάθη μας.

*

Ξεκινώ πρώτα από το διήγημα του Παπαδιαμάντη «Τ' Αγνάντεμα». Στο παπαδιαμαντικό διήγημα οι γυναίκες καταφεύγουν στην Παναγία την Κατευδοώτρα, προκειμένου να ζητήσουν τη βοήθεια και τη χάρη της για τους άνδρες τους που ταξιδεύουν. Που αναχωρούν. Που πάνε να εργαστούν στη θάλασσα. Είναι στο διήγημα ο καημός των γυναικών, που

τους κατευδώνουν. Κι οι δεήσεις τους. Κι η καταφυγή στην Παναγία. Κι ακόμη η θάλασσα, τα καράβια, οι ναυτικοί που ταξιδεύουν. Κι ο τόπος της Παναγίας ως καταφυγίου:

«Επάνω στον βράχον της ερήμου ακτης, από παλαιούς λησμονημένους χρόνους, ευρίσκετο κτισμένον το εξωκκλήσι της Παναγίας της Κατευοδώτρας. Όλον τον χειμώνα παπάς δέν ήρχετο να το λειτουργήση. Ο βορράς μαίνεται και βρυχάται ανα το πέλαγος το απλωμένον μαυρογάλανον και βαθύ, το κύμα λυσσά και αφρίζει εναντίον του βράχου. Κι ο βράχος υψώνει την πλάτην του γίγας ακλόνητος, στοιχειό ριζωμένο βαθιά στην γην, και το ερημοκκλήσι λευκόν και γλαρόν, ως φωλιά θαλασσαετού στεφανώνει την κορυφήν του.»

Να ο άξενος έξω τόπος. Η αγριότητα της φύσεως, συντριπτική και καταστροφική. Που μας τρομάζει. Που μας φοβίζει. Γι' αυτό και αναζητούμε απεγνωσμένα το καταφύγιο. Τον έσω τόπο της γαλήνης. Τη θαλπωρή. Κι εδώ ο έσω τόπος είναι εκείνο «το ερημοκκλήσι λευκόν και γλαρόν.» Ο τόπος της Παναγίας. Η οικία και η στέγη και η σκέπη Της.

«Όλον τον χρόνον παπάς δέν εφαινέτο και καλόγηρος δέν ήρχετο να δοξολογήση. Μόνον την ημέρα των Φώτων κατέβαινε από το ύψος του βραχώδους βουνού, από το λευκόν μοναστηράκι του Αγίου Χαραλάμπους, σεβάσμιος, με φτερουγίζοντα κατάσπρα μαλλιά και κυματίζοντα βαθιά γένεια, ένας γέρων ιερεύς «ως νεοττός της άνω καλιάς των Αγγέλων» διά να λειτουργήση το παλαιόν λησμονημένον ερημοκκλήσι [...]

Να και οι λειτουργοί του Θεού, σεβάσμιοι, εις τόπον και τύπον Χριστού, παραπέμποντας και αυτοί στην παραμυθία και στη χάρη και στη θαλπωρή. Και η εν Χριστώ είσοδός τους στον τόπο της ερημίας και της αγριότητας γίνεται την ημέραν των Φώτων. Του αγιασμού των υδάτων και της φανερώσεως της Αγίας Τριάδος.

Τον άλλον καιρόν ήρχοντο, συνήθως την άνοιξιν, γυναίκες ναυτικών και θυγατέρες, κάτω από την χώραν, με σκοπόν ν' ανάψουν τα κανδήλια, και παρακαλέσουν την Παναγίαν την Κατευοδώτραν να οδηγήση και κατευοδώση τους θαλασσοδαρμένους συζύγους και τους πατέρας των. Ωραιές κοπέλες με υποκάμισα κόκκινα μεταξωτά, με τραχηλιές ψιλοκεντημένες, με τους χυτούς βραχίονας και τα στήθη τα γλαφυρά, ήρχοντο να ικετεύσουν διά τ' αδελφάκια των που εθαλασοπνίγοντο δι' αυτάς, διά να τις φέρονν προικιά από την Πόλιν, στολίδια από την Βενετιάν, κειμήλια από την Αλεξάνδρειαν. «Πάντα νά 'ρχωνται, πάντα να φέρνουν». Βοϊδάκια λογικά, που ώργωναν αντί της ξηράς την θάλασσαν· φρόνιμα όπως τα δυο εκείνα τέκνα της ιερείας της Δήμητρος, τα μακαρισθέντα. Νεαραί

γυναίκες ρεμβάζουσαι και μητέρες συλλογισμέναι ήρχοντο διά να καθίσουν και αγναντέψουν.

Αμα είχαν φωτισθή τα νερά, ή όψιμώτερα, αφού είχαν περάσει κ' αι Απόκρεω, συνήθως περί την β' εβδομάδα των Νηστειών, αφού είχαν γευθή πλέον αχινούς και στρείδια αρκετά, οι ναυτικοί μας επέβαιναν εις τα βρίκια, εις τις σκούνες των, κ' εμίσειαν· επήγαιναν να ταξιδέψουν. Τον καιρόν εκείνον, καράβια και γολέτες «έδεναν» μεσούντος του φθινοπώρου. Οι θαλασσινοί μας αγαπούσαν πολύ της εστίας την θαλπωρήν, τον καπνόν του μελάθρου, και το θάλπος της αγκάλης. Και όταν επανήρχετο η άνοιξις εις την γην, τότε αυτοί επέστρεφαν εις την θάλασσαν [...]

Την ημέραν εκείνην, και τας άλλας ημέρας της αρχής του έαρος, καραβάνια γυναικών, ασκέρια, φουσατά γυναικών, ανείρπον, ανέβαινον, ανήρχοντο επάνω στην ρεματιάν, το ρέμα-ρέμα, τον ελικοειδή δρομίσκον, όστις διαχαράσσεται ανά τούς λόφους τους τερπινούς με τας χιλιάδας των ελαιοδένδρων, τον αιιθαλή πρασινόφαιον στολισμόν της μεγάλης κοιλάδος με τας ράχεις, με τας κορυφάς, με τας εσοχάς και εξοχάς, ανετώτερον από την κυματίζουσαν ποδιάν της βοσκοπούλας του βουνού, πολυπτυχώτερον από την χρυσοκέντητον εσθήτα της νύμφης. Επάνω εις τον βράχον της ερήμου βορεινής ακτής, πλησίον εις το λησμονημένον παρεκκλησί της Παναγίας της Κατευοδώτρας, εκεί εγίνετο το μάζεμα των γυναικών, η σύναξις η μεγάλη.

Τότε έλαμπον με μεγάλες φωτιές τα κανδήλια της Παναγίας της Κατευοδώτρας [...]

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, «Τ' Αγνάντεμα», 1899

Να, λοιπόν, το θέμα των δεομένων προς την Παναγία ανθρώπων. Και ο λανθάνων ανθρώπινος πόνος. Είναι όμως στο διήγημα και ο εαρινός, χαρμόσυνος, ανοικτός χώρος, ο τόπος της φύσεως. Ο τόπος μιας άλλης πανηγύρεως. Ο τόπος της φύσεως, λοιπόν, κυριαρχεί, όπως πάντα στον Παπαδιαμάντη. Εδώ, εαρινός. Ο της φύσεως έρωσ.

*

Κατ' ανάλογο τρόπο προς τις δεόμενες γυναίκες των ναυτικών στον Παπαδιαμάντη είναι η δεόμενη μητέρα στο ποίημα «Δέησις» του Κ. Π. Καβάφη. Είναι εδώ η αγωνία κι ο λανθάνων πόνος, η πικρή έως σπαρακτική ειρωνεία, μέσα από τη δέηση της μάνας για το παιδί της που ταξιδεύει στη θάλασσα και που έχει όμως φύγει, έχει ναυαγήσει, τον έχει ήδη πάρει η θάλασσα «στα βάθη της». Μόνο που η μάνα, που δέεται, αυτό δεν το γνωρίζει. Ανήξερη, «πιαίνει κι ανάφτει στην Παναγία μπροστά / ένα υψηλό κερί / για να επιστρέψει γρήγορα και νάν' καλοί καιροί.» Όμως οι

καιροί δὲν μπορεῖ νὰ ἔναι πια καλοί, καθὼς ο θάνατος ἔχει ἤδη συντελεστεί. Ἐχει ἤδη ἐπέλθει. Ἐτσι, «ενῶ προσεύχεται και δέεται αὐτή, / ἡ εικῶν ἀκούει, σοβαρὴ και λυπημένη, ^[1]_[SEP] ξεύροντας πῶς δὲν θὰ ἔλθει πια ο υἱός που περιμένει.»

Δίνω, ὁμως, ολόκληρο το ποίημα του Κ. Π. Καβάφη «Δέησις»:

«Ἡ θάλασσα στα βάθη της πήρ' ἕναν ναύτη. — ^[1]_[SEP]
 Ἡ μάνα του, ἀνήξερη, πιαίνει κι ἀνάπτει
 στην Παναγία μπροστὰ ἕνα υψηλό κερὶ ^[1]_[SEP]
 για να ἐπιστρέψει γρήγορα και νάν' καλοί καιροί —
 και ὄλο προς τον ἀνεμο στήνει τ' αὐτί. ^[1]_[SEP]
 Ἀλλά ἐνῶ προσεύχεται και δέεται αὐτή,
 ἡ εικῶν ἀκούει, σοβαρὴ και λυπημένη, ^[1]_[SEP]
 ξεύροντας πῶς δὲν θὰ ἔλθει πια ο υἱός που περιμένει.»

(1898)

Εἶμαστε ἐνώπιον του ἀναπότρεπτου. Του συνετελεσμένου χρόνου. Του ολοκληρωθέντος κακού. Ἐνώπιον του γεγονότος του θανάτου. Εἶναι ἐδῶ ο ἐξόχως υπαρξιακός ποιητικός λόγος του Καβάφη. Ἀλλά και ο κρυμμένος χριστιανός Καβάφης. Στέκομαι ιδιαίτερα σ' ἐκεῖνο το «ἀνήξερη», που μας παραπέμπει στην τραγικὴ εἰρωνεία του ἀρχαίου δραματικού λόγου. Κι ἐκεῖνο το «ἡ εικῶν ἀκούει, σοβαρὴ και λυπημένη, ξεύροντας πῶς δὲν θὰ ἔλθει πια ο υἱός που περιμένει.» Κι ἀκόμα στο θέμα της εἰκόνας της Παναγίας που ἀκούει, «σοβαρὴ και λυπημένη».

Στο ποίημα του Καβάφη εἶναι ἡ δεομένη γυναίκα, γι' αὐτό και το ποίημα τιτλοφορεῖται «Δέησις». Σημειῶνω, πῶς κοινός ἀξονας των δύο κειμένων, τόσο αὐτου του Καβάφη, ὅσο και του Παπαδιαμάντη, που γράφονται με διαφορά ἐνός μόλις χρόνου, με το ποίημα του Καβάφη να προηγείται, καθὼς γράφεται το 1898, εἶναι οἱ δεόμενες γυναῖκες. Εἶναι ἡ «Δέησις» προς την Παναγία, για τους δικούς τους. Για τους ναυτικούς που ταξιδεύουν. Κι ἡ δέησις αὐτή γίνεται ἢ τελείται ἐνώπιον της εἰκόνας της Ὑπεραγίας Θεοτόκου.

*

Ἐτσι συμβαίνει και στον ποιητὴ Νικηφόρο Βρεττάκο με το ποίημα «Δυὸ μητέρες νομίζουν πῶς εἶναι μόνες στον κόσμο.» Εἶναι ἡ μητέρα του σκοτωμένου νέου που πενθεῖ, καθὼς και ἡ Μητέρα του Θεοῦ, ἡ Παναγία, που κομίζει και ἐκεῖνη το δικό της διαχρονικό πένθος μέσα στους αἰῶνες:

«Ὁ γιός της σκοτώθηκε πριν ἕξι μῆνες ^[1]_[SEP]

Τώρα κάθε πρωί που ανοίγει την πόρτα της,^{[L][SEP]}
είναι ένα πένθος.

Νομίζεις πως βλέπεις,^{[L][SEP]}

έξω από χρόνο και χώρο: το πένθος.

Το βράδυ, το ίδιο.^{[L][SEP]}

Σπρώχνει την πόρτα

^{[L][SEP]} σα να σωριάζεται. Μπαίνει τρεκλίζοντας

ανάβει το φως. Η μαύρη της μπόλια^{[L][SEP]}

είναι λυμένη. Οι άκρες της κρέμονται^{[L][SEP]}

ως κάτω στο πάτωμα. Στον τοίχο, αντίκρυ της^{[L][SEP]}

η εικόνα ταραάζεται. Η Παναγία τη βλέπει,^{[L][SEP]}

τρέμουν τα χέρια της, θα της φύγει θαρρείς,^{[L][SEP]}

θα της πέσει το βρέφος της.

Τα χείλη της σφίγγονται, η κόκκινη^{[L][SEP]}

μαντίλα της παίζει. Θέλει να την^{[L][SEP]}

βοηθήσει, αλλά – το σπίτι είναι έρημο.^{[L][SEP]}

Δεν έχει σ'ε ποιόν ν' αφήσει σ' αυτόν^{[L][SEP]}

τον κόσμο για μια στιγμή το παιδί της.»

Έδώ συναντούμε και πάλι την εικόνα της Παναγίας της Βρεφοκρατούσας. Τόσο στο διήγημα του Παπαδιαμάντη, όσο και στο ποίημα του Καβάφη και του Βρεττάκου, το τρίτο στη σειρά παράδειγμα προσληψης της Παναγίας ως μετεχούσης στο ανθρώπινο δράμα, στα πάθη και τις δοκιμασίες των ανθρώπων, κι ιδιαίτερος των πασχουσών γυναικών είναι και πάλι η εικόνα της Υπεραγίας Θεοτόκου:

«Στον τοίχο, αντίκρυ της^{[L][SEP]}

η εικόνα ταραάζεται. Η Παναγία τη βλέπει,^{[L][SEP]}

τρέμουν τα χέρια της, θα της φύγει θαρρείς,^{[L][SEP]}

θα της πέσει το βρέφος της.»

Νά, λοιπόν, η εξόχως ανθρώπινη προσληψη της Παναγίας. Με εκείνη την εκπληκτική τρυφερότητα. Την αμεσότητα. Την ανάδειξη του ανθρωπίνου πόνου. Τη συμμετοχή στο κοινό πάθος. Την αλληλεγγύη. Τη στοργή.

*

Κλείνω τη συνοπτική αναφορά μου με δύο εκπληκτικά παραδείγματα απαλού ποιητικού λόγου πρόληψης της Παναγίας, από δύο ποιητές της Κύπρου. Τον Μιχάλη Πασιαρδή και τον Κώστα Μόντη. Είναι το ποίημα «Η Παναγιά», του Μιχάλη Πασιαρδή και το «Παναγιά στο Μόρφου» του Κώστα Μόντη, που έχουν ανάμεσά τους μια εκπληκτική συνάφεια και αντιστοιχία.

Δίνω πρώτα το πρώτο ποίημα το «Η Παναγιά» του Μιχάλη Πασιαρδή από τη συλλογή *Ο Δρόμος της Ποίησης*, του 1970:

«Το ξωκλήσι ψηλά, κι απόκρημνα.
Κάτω, στην άκρη του χωριού,
το λιγοστό νερό.
Και κάθε απόβραδο η Παναγιά
μ' ένα σταμνί στον ώμο
κατεβαίνει·
και παίρνει τη σειρά της
να γιομίσει.»

Είναι εδώ η ταπεινή μητέρα του κόσμου, η Παναγία. Με το σταμνί της, με τα βάσανα του κόσμου, τα καθημερινά, με την απέραντη ταπεινότητα, κρατώντας τη σειρά της, όπως άλλοτε και ο Υιός της πορευόμενος στα νερά του Ιορδάνου να Βαπτισθεί υπό του Ιωάννου.

Στον Κώστα Μόντη είναι και πάλι, κατά τρόπο αριστουργηματικό, η τρυφερή και η διακριτική παρουσία της Μητέρας του Θεού. Έτσι, στο ποίημα «Η Παναγιά στο Μόρφου», του 1974 διαβάζουμε:

«Η πιό καλή γειτόνισσα
η Παναγιά είν' η Χρυσοζώνισσα.
Στο τόσο δά σπιτάκι της κλεισμένη
όποτε πας θαν πάντα μέσα να προσμένη
να της ανοίξης την καρδιά σου
τη λύπη να της πης και τη χαρά σου
κι' απ' το παλιό της πίσω το μανουάλι
να γνέφη "ναι" με το κεφάλι.
Ένα την έχει μοναχά πάντα στεναχωρήσει
που δέ μπορεί ένα καφεδάκι να σου ψήση.
Και τις ζεστές του Αυγούστου νύχτες
που δέ λέει πια να πάρη τ' αγεράκι
βγαίνει κ' Αυτή με μια καρέκλα στο σοκάκι
και τα κουτσομπολιά των άλλων τα τρελλά
τ' ακούγει και κρυφά-κρυφά γελά.
Όσπου με το "άντε για ύπνο μας κ' είν' η ώρα περασμένη"
σηκώνεται κ' η Παναγιά
και παίρνει την καρέκλα της και μπαίνει.»

Και τότε εν ειναλίη Κύπρω, 1974

Η ποιητική αμεσότητα, η διαφάνεια των ποιημάτων, δέν απαιτούν περαιτέρω θα έλεγα σχολιασμό. Κρατάω αυτή τη λιτότητα και την

ποιητική αριστουργηματικότητα.

Θέλησα να δώσω κάποια ενδεικτικά ποιητικά παραδείγματα δεήσεως και καταφυγής των ανθρώπων στη Μητέρα του Θεού. Να φωτίσω τους προστρέχοντες και δεομένους στην Παναγία ανθρώπους, αλλά και τη μετοχή της Παναγίας στον ανθρώπινο πόνο. Αυτή την ανθρώπινη διάσταση. Τη στοργή και την αγάπη της Παναγίας, ξεκινώντας από τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη και φτάνοντας στον Κώστα Μόντη.

ΝΙΚΟΣ ΟΡΦΑΝΙΔΗΣ

Κείμενο ομιλίας στην «Εσπερίδα Παπαδιαμάντη»
Ιερατική Σχολή «Απόστολος Βαρνάβας», Λευκωσία
Τρίτη 16 Δεκεμβρίου 2014